

AKADEMIN VALAND

LÅNGSAM OCH KRÅNGLIG

Min väg mot översättning

Åsa Malm

Examensarbete:	15 hp
Program:	Konstnärligt magisterprogram i litterär översättning
Termin/år:	Ht 2019
Handledare:	Niclas Hval
Examinator:	Jenny Tunedal

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

AKADEMIN VALAND

Innehåll

Inledning.....	2
Verkligheten knackar på.....	3
Att känna språk – att bli text	9
Om olika sätt att översätta.....	12
Översätta långsamt eller snabbt	17
Varning för förvanskning.....	20
Tyngden i varje enskilt ord	22
Därför översätter jag	26
Källförteckning.....	28

Inledning

Det finns de som säger att det är omöjligt att översätta. Andra menar att det ju bara är att skriva som det står. För två år sedan hade jag nog kunnat säga att ”man känner ju om det blir fel”. Inte alls för att jag trodde det var lätt, men för att jag uppfattade det som en lite magisk och väldigt känslostyrd verksamhet. Samtidigt insåg jag att det ställer krav på hög kompetens i både källspråk och målspråk. I den här essän har jag försökt resonera med mig själv och andra som har skrivit om översättning för att komma fram till ett eget förhållningssätt till översättningspraktiken.

Verkligheten knackar på

Sommaren 2018 var den varmaste som någonsin uppmätts på många håll i Sverige. I Lund, där jag befann mig, slogs rekord i antal soltimmar och i somarmedeltemperatur. Antalet dagar med högsommarvärme (dagar då temperaturen når 25° eller mer) blev hela 51 stycken under juni–augusti, också det rekord.¹ Denna heta sommar tillbringade jag många timmar i skuggan under äppelträdet på min kolonilott, drack kopiösa mängder vatten och jobbade med att översätta James Graham Ballards *The Drought* från 1965. Den gavs ut första gången 1964 i en något kortare version som *The Burning World*, också det en passande titel. Boken har många bottnar och mängder med referenser till Shakespeare, Bibeln, psykoanalys, filosofi och mycket annat, men det är framför allt den klimatdystopiska ramberättelsen som gör boken mer aktuell idag än någonsin. Den beskriver vad som händer med klimatet på jorden om kemiskt avfall som dumpats i haven plötsligt börjar reagera med vartannat och bilda en seg hinna på havsytan, en hinna som förhindrar vattnets avdunstning och som gör att det helt slutar att regna över land. Ett annat av bokens teman är hur olika människor fysiskt och mentalt hanterar att landskapet omkring dem långsamt förvandlas och till slut blir omöjligt att leva i. Det är lätt att hålla med Hjalmar Falk när han kallar Ballard för ”antropocens apokalyptiker”.²

Den 26 juli 2018 skrev jag i processdagboken: ”Varmaste dagen. 35°? Gräsmattan är som en dust bowl. Absurd bok att översätta i detta väder.” Fiktion och verklighet tycktes flätas samman. *Dust bowl* var ett av uttrycken jag kämpade med att hitta en bra översättning för. En skål med damm, det tyckte jag lät ganska beskedligt. Sedan började jag läsa på: ”The term Dust Bowl was coined in 1935 when an AP reporter, Robert Geiger, used it to describe the drought-affected south central United States in the aftermath of horrific dust storms [...] the Dust Bowl has come to symbolize the hardships of the entire nation during the 1930s.”³ Hoppsan. Så när doktor Ransom i *The Drought* beskriver sin gräsmatta som ”the bleached dust-bowl that had once been his lawn”⁴ trodde jag nu att Ballard vill förmedla en känsla av en större katastrof än bara en uttorkad gräsmatta. När *The Drought* kom ut 1965 låg den svåra torkan i USA bara 30 år tillbaka i tiden och begreppet *dust bowl* måste ha varit en levande skräckbild för många i USA. Att J. G. Ballard som britt, uppvuxen i Kina, använder begreppet tyder på att fenomenet

¹ SMHI. Sommaren 2018 - Extremt varm och solig. 2018. <https://www.smhi.se/klimat/klimatet-da-och-nu/arets-vader/sommaren-2018-extremt-varm-och-solig-1.138134> (Hämtad 2019-10-14).

² Falk, Hjalmar. J.G. Ballard – antropocens apokalyptiker. *Ord & Bild*, Nr 1, 2019, s. 88.

³ National Drought Mitigation Center. The Dust Bowl. University of Nebraska. 2019. <https://drought.unl.edu/dustbowl/Home.aspx> (Hämtad 2019-10-18).

⁴ Ballard, James Graham. *The Drought*, London: Fourth Estate, 2014 (1965), s. 33.

var känt även utanför USA. Genom att kalla dr Ransoms lilla gräsmatta *dust bowl* knyter Ballard inte bara an den till torka, svält och sandstormar utan till en hel nations ekonomiska kollaps. Hur skulle jag få in alla de betydelserna i översättningen? Nu var jag så uppfylld av min nya kunskap att jag helst hade velat skriva en lång ”översättarens anmärkning” där jag förklarade begreppets alla nyanser.

När jag var liten – i slukaråldern – frossade jag i romaner från mammas och mormors bokhyllor. Ibland fanns det noter i översättningarna och en liten förklaring, undertecknad *ö. a.* Jag älskade de här anmärkningarna, de öppnade dörren till ytterligare en främmande värld och berättade spännande saker om förhållanden i länder jag inte kände till. Nu när jag tänker på det tror jag att jag uppfattade de där översättarna som någon sorts allvetande orakel. Romanen jag läste var fiktion, det förstod jag, men det översättaren skrev var sant. Tänk att kunna lika mycket som de! Jag tror också att det var via dessa anmärkningar som jag började förstå vad en text är och att den faktiskt är skriven av någon, att text är något man kan producera. Tidigare hade jag bara gett mig hän och dykt in mellan bokpärmarna utan att fundera på var alla dessa berättelser kom ifrån. Genom ”översättarens anmärkning” bröts förtrollningen för ett ögonblick och både författaren och översättaren blev synliga för mig.

Det kommer många tillfällen medan jag översätter då en liten detalj i *The Drought* leder till långa efterforskningar och stor tankemöda. Jag känner mig mer och mer besläktad med Vladimir Nabokov, som ”want[s] translations with copious footnotes, footnotes reaching up like skyscrapers to the top of this or that page so as to leave only the gleam of one textual line between commentary and eternity”.⁵ Nabokov har inget tålamod med fria översättningar som är vackra eller lättlästa, allt ska vara ordagrant efter källtexten och källspråket ska skina igenom i måltextern. Efter att ha läst in mig på antropologi, Shakespeare, surrealism och mycket annat vill också jag få den som ska läsa översättningen att förstå allt det jag har förstått, på samma sätt som jag har förstått det. Jag vill inte att texten ska förlora för mycket på översättningen och ett citat av Primo Levi förstärker den känslan: ”Because a text is the product of a profound interaction between an author’s creative talent and the language in which he expresses himself, every translation entails some inevitable degree of loss.”⁶

Men nu måste jag rycka upp mig lite. Det är inte alls lika vanligt med *ö.a.* i skönlitterära böcker idag som det var i början av 1900-talet och det skulle sticka ut på ett onödigt sätt att

⁵ Nabokov, Vladimir. Problems of Translation: ”Onegin” in English. I Venuti, Lawrence (red.). *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 2004, s. 83.

⁶ Levi, Primo. To translate and be translated, övers. Anthony Shugaar. *The Yale Review*, Vol. 103, nr 3, 2015, s. 5.

använda det greppet. Även om det kunde vara motiverat vid något tillfälle i just den här texten så är det en för enkel lösning. Det är jag som ska föreställa experten här och det innebär att jag måste fatta beslut. Jag tar hjälp av ett annat citat: ”Det känns som om jag har packat upp en fin present och sedan måste anstränga mig för att packa ner den igen, exakt likadant”,⁷ som Erik Andersson har skrivit. Jag tänker mig att det jag vet, men inte skriver ut, ändå på något sätt ger en stabilitet i min tankevärld som sipprar ut i mitt sätt att översätta. Liksom att en lärare blir mer trovärdig om denne har kringkunskaer om det den lär ut och inte bara läser innantill ur ett manus.

Tills vidare blir min översättning av *dust bowl*: ”den bleknade dammplätt som en gång hade varit hans gräsmatta” och jag tänker inte infoga någon översättarens anmärkning, trots att jag inte känner mig nöjd med att det betydelsefulla *dust bowl* blev reducerat till en plätt. Det hade varit tillfredsställande att kunna ge läsaren samma katastrofkänsla som jag nu har när jag hör uttrycket *dust bowl*. Men jag packar ner presenten igen och utgår istället från känslan jag hade när jag satt och tittade ut över min egen lilla dammplätt, som i mer gynnsamt väder brukade vara en gräsmatta.

Ett genomgående tema i *The Drought* är att huvudpersonen doktor Ransom har väldigt ytlig kontakt med människorna runt omkring sig. Det finns dock ett galleri med personer som han har en viss relation till. Två unga män som har viktiga funktioner i boken är Philip Jordan och Quilter. De har båda två, förstår man, tidigare levt vid sidan av det etablerade samhället, men när det normala livet i staden krackelerar och befolkningen flyr får både Philip och Quilter nya roller. I början av berättelsen beskrivs de som varandras motpoler. Quilter är galen och skrämmande, med ett vanställt yttre: ”the inverted planes of the face, in which the cheekbones were set back two or three inches, leaving deep hollows beneath the eyes”.⁸ Ransom verkar ha en av få fungerande relationer med Quilter och dennes mor och hälsar på dem med jämna mellanrum. Philip Jordan, å sin sida, beskrivs som en fri själ som lever sitt liv på floden och är mer vän med djur än med människor. Ransom antar att Philip är föräldralös, betraktar sig närmast som en fosterfar till honom, ger honom mat och lär honom läsa och skriva.

I en situation där Philip har räddat doktor Ransom från att bli överfallen genom att ta med honom i sin båt, dyker plötsligt Quilter upp och Ransom inser att Quilter och Philip känner varandra. Det gör honom illa berörd att ”Quilter, the grotesque Caliban of all his nightmares,

⁷ Andersson, Erik. *Dag ut och dag in med en dag i Dublin*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2012, s. 116.

⁸ Ballard, J. G. *The Drought*, s. 7.

and [Philip Jordan,] the calm-eyed Ariel of the river”⁹ verkar vara vänner. Namnen Caliban och Ariel för tankarna till Shakespeares *Stormen*. Den enda kvinnliga rollfiguren i *Stormen* heter Miranda och så heter också en av de få kvinnliga gestalterna i *The Drought*. Jag börjar läsa *Stormen* för att friska upp mitt minne och inser att det ger en extra dimension till läsningen av *The Drought* att känna till intrigen och personerna i den.

Stormen utspelar sig på en ö där den skeppsbrutne Prospero har sköljts upp och slagit sig ner tillsammans med sin dotter Miranda. På ön bor också Caliban, som är son till häxan Sycorax, vilken förvisats från ön av Prospero. (Quilters mamma beskrivs som en häxa¹⁰, vilket knyter Quilter ännu närmare Caliban-figuren.) Caliban visar Prospero det han behöver kunna för att klara sig på ön, men antastar sedan Miranda och som straff blir han Prosperos slav. Som motpol till den djuriske Caliban finns också Ariel på ön. Ariel är en osynlig luftande som kan välja att vara synlig och då anta vilken form som helst. Ariel tjänar Prospero som tack för att Prospero befriade honom från en förtrollning som häxan Sycorax hade lagt på honom. Miranda, slutligen, är en oskuldsfull och god ung kvinna.¹¹

Det är inte svårt att se likheterna mellan Quilter och Caliban respektive Philip Jordan och Ariel. Däremot är de två Mirandorna varandras absoluta motsatser och för Miranda i *The Drought* tycker jag att det ger en extra skjuts i berättelsen att hon kan speglas mot sin namne. Det förutsätter förstås att läsaren gör den kopplingen, via ledtrådarna som ”Caliban” och ”Ariel” ger. Ballard skrev *The Drought* i början av 1960-talet. Om han alls tänkte på sina läsare när han skrev, så förutsatte han nog att de skulle vara ganska väl bekanta med till exempel Shakespeare och Bibeln. Hans lek med *Stormen* är bara en biberättelse i *The Drought*, men den sträcker sig över hela bokens längd och avslutas med en liten fanfar på slutet som det vore synd att översätta bort från de svenska läsare som faktiskt har läst eller sett *Stormen*. Samtidigt vill jag inte göra översättningen onödigt svårläst för svenska läsare idag, som inte kan förväntas ha lika god kunskap om Shakespeares dramer. Till slut bestämmer jag mig för att helt enkelt använda namnen Caliban och Ariel som epitet i min översättning när det är så det står i källtexten.

Stormen är inte det enda av Shakespeares verk som dyker upp i *The Drought*. Den 14 september 2018 funderar jag i processdagboken över hur jag ska översätta ”Perhaps this physical appeal, the gilding of the deceased lily, was what warned him away from her.”¹² ”To gild a lily” betyder att pynta något som redan är vackert i sig själv, att styra ut. Enligt Merriam-

⁹ Ibid., s. 79.

¹⁰ Ballard, J. G. *The Drought*, s. 6.

¹¹ Shakespeare, William. *The Tempest*, Oxford: Oxford University Press, 1998.

¹² Ballard, J. G. *The Drought*, s. 54f.

Websters ordbok är det ett citat från Shakespeare.¹³ Så bra, jag kollar hur Hagberg har översatt. ”Hvitmena liljan”?¹⁴ Det låter som en konstig översättning och jag läser vidare i Merriam-Webster som menar att uttrycket ”to gild a lily”, som blivit bevingat i den engelskspråkiga världen, i själva verket är en sammandragning av en hel vers som lyder:

To gild refined gold, to paint the lily,
To throw a perfume on the violet,
To smooth the ice, or add another hue
Unto the rainbow, or with taper-light
To seek the beauteous eye of heaven to garnish,
Is wasteful and ridiculous excess.¹⁵

Så då är mitt uppdrag att hitta en översättning för uttrycket som ger samma associationer för en svensk idag som versraderna (men egentligen inte uttrycket) hade för en engelskspråkig 1965. Och så skruvar vi det ett varv till och lägger till ”deceased” framför ”lily” så att meningen blir en helt annan. Några försök från dagboken:

Spacklet över ruttet ...
Konservera en vissnen lilja
Tårta på den dåliga tårtan
Lök på den ruttna laxen
Grädden på det mögliga moset
Kronan på
Pricken över
Spöka ut
Spackel på en vissnen lilja
Förgyllning på en död lilja

¹³ Merriam-Webster. Word of the Day: April 4, 2008. Gild the lily. 2008. <https://www.merriam-webster.com/word-of-the-day/gild%20the%20lily-2008-04-04> (Hämtad 2019-10-20).

¹⁴ Shakespeare, William. Konung Johan. *Shakespeares dramatiska arbeten*, övers. Carl August Hagberg, Vol. 2, 1861. <http://runeberg.org/hagberg/b/0203.html> (Hämtad 2019-10-20), akt IV scen 2.

¹⁵ Shakespeare, William. *King John*, 1994. <https://www.gutenberg.org/ebooks/100> (Hämtad 2019-10-20), act IV scene 2.

Jag letar desperat efter en svensk motsvarighet till "to gild a lily" och det närmaste jag kommer är den sista versen på Gustaf Frödings dikt "Idealism och realism":

Men strunt är strunt och snus är snus,
Om ock i gyllene dosor,
Och rosor i ett sprucket krus
Är ändå alltid rosor¹⁶

Jag försöker mig på att göra samma operation med rosor, snus och gyllene dosor som Ballard gjorde med förgyllning, död och liljor och min översättning blir: "Kanske var det den här yttre attraktionskraften, den gyllene dosan till en bedagad ros, som gjorde honom på sin vakt."

¹⁶ Fröding, Gustaf. Nya dikter / Idealism och realism. *Projekt Runeberg*, 2012.
<http://runeberg.org/gfnyadik/32.html> (hämtad 2019-12-01).

Att känna språk – att bli text

Gayatri Chakravorty Spivak skriver: ”Unless the translator has earned the right to become the intimate reader, she cannot surrender to the text, cannot respond to the special call of the text.”¹⁷ För att bli denna intima läsare menar Spivak att det viktigaste är att kunna identifiera sig med texten. Spivak menar också att innan man börjar översätta ska man ha källspråket så etablerat inom sig att man, automatiskt eller viljestyrt, pratar om ”intimate matters in the language of the original”.¹⁸ Men så djup förståelsen är det få som har i mer än ett språk och då skulle inte många kunna översätta alls. Madeleine Gustafsson skriver: ”Bara det språk som svarar mot vår personliga erfarenhet gör det möjligt för oss att också förstå, på djupet uppleva, vad vi läser”.¹⁹ Gustafsson skriver utifrån sin egen erfarenhet av att växa upp som tvåspråkig och att först i tonåren flytta till Sverige och börja använda svenskan även utanför hemmet. Trots sin tvåspråkighet upplevde hon att hon inte kunde uttrycka sig i skrift på svenska, utan att hennes andra språk, franska, dominerade. Jag tror att man, genom att närläsa en text på det sätt som krävs för att kunna översätta den till sitt närmaste språk, kan förtjäna rätten att bli dess intima läsare.

Det finns flera som har beskrivit kroppsliga reaktioner på saker de skrivit, framför allt när de upplever att något i texten är fel. Olof Lagercrantz beskriver en känsla av illamående som kommer över honom när han glömt en bokstav i ett ord.²⁰ Illamåendet kommer innan han har identifierat felet, som om det undermedvetna vill varna huvudet via kroppen om att något är på tok. Carol Maier har också diskuterat fenomenet:

Varje gång jag återvände till översättningen kände jag mig trött och håglös; huvudet och axlarna värkte, benen kändes tunga, och jag klarade inte av att sitta stilla längre stunder. ”Det är något som inte stämmer med den här texten”, tänkte jag [...] ”Varje gång jag arbetar med texten, säger min kropp ifrån.”²¹

¹⁷ Spivak, Gayatri Chakravorty. *The Politics of Translation*. I Venuti, Lawrence (red.). *The Translation Studies Reader*, s. 315.

¹⁸ *Ibid.*, s. 318f.

¹⁹ Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser. Om böcker, människor och ord*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 2016, s. 328.

²⁰ Lagercrantz, Olof. *Om konsten att läsa och skriva*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1989, s. 94.

²¹ Maier, Carol. *Kroppen som översättare; inblickar i inblandning (Stycken 1994-2004)*, övers. Matilda Södergran. *Kritiker*, s. 42.

Maier menar att det hon kände i sin kropp var en ambivalens i författarens känslor, en dubbelhet som inte kom fram i den översättning hon gjorde och att hon hittade denna dubbelhet genom att analysera varför hon själv kände som hon gjorde.

Det finns forskning som visar att magen och hjärnan samarbetar mer än man tidigare trott och att signalerna inte bara går från hjärnan till magen utan även i motsatt riktning. ”Känslor, beslut och handlingar styrs från hjärnan men magen är också inblandad [...] Enteriska nervsystemet, (ENS), ’hjärnan i magen’, [...] kommunicerar med hjärna och ryggmärg.”²² Att man kan få alla möjliga fysiska symptom som speglar hur man mår psykiskt är ju inget nytt. Men det är kanske möjligt att använda kroppens signaler till att faktiskt komma närmare texten? Psykosomatisk översättning. Gräv i dig själv. Lagercrantz och Maier beskriver kroppsliga symptom som visar sig kunna ge ledtrådar till hur texten de arbetar med ska förbättras. Det låter naturligt och bra, men hur ska jag kunna skilja ut om ett obehag i min kropp som jag kopplar till en text beror på att texten är dålig, eller att min översättning är dålig? Och hur ska jag veta att det inte bara är kroppen som är trött eller hungrig? Maier reflekterar också över detta, och över det hon upplevde som en tendens hos vissa översättare ”att projicera sig själv på den andres text och ett antagande att projektionen gav upphov till sanna och autentiska känslor”.²³ Det verkar vara en delikat balansakt när man översätter att å ena sidan förstå och ta till vara kroppens signaler när den vet mer än hjärnan kan formulera, och att å andra sidan inte forma alla texter till att bli personliga betraktelser.

*

27°. Rosévin och hammock idag. Trevligt. Blir lite friare översättning den här gången.
Undrar vad de kommer att säga om det? (Utdrag ur processdagboken 2 augusti 2018)

Jag vet inte om rosévin och 27 graders värme påverkade min översättning den dagen. Det gjorde det förmodligen precis på samma sätt som kaffeabstinens, kliande myggbett eller gosigt kattsällskap påverkar sinnesstämningen och därmed hjärnaktiviteten. För mig har det blivit viktigt att översättandet blir ett annat slags arbete än det jag gör på kontorstid, även om det ytligt sett är ganska likt. Jag har upptäckt att det går alldeles utmärkt att hålla isär, till och med när jag rent fysiskt sitter kvar vid samma skrivbord. Det räcker att stänga dörren, sträcka lite på

²² Hjärnfonden. Hjärnan i magen. *Nyheter*, 2017-01-30. <https://www.hjarnfonden.se/2017/01/hjarnan-i-magen/> (hämtad 2019-11-28).

²³ Maier, Carol. Kroppen som översättare, s. 39.

sig och kanske skriva ett inlägg i en trevlig chattgrupp. Gärna med en kopp gott kaffe eller te inom räckhåll. Det tar inte många minuter innan lugnet infinner sig och jag känner att hjärnan har ställt om från ”många bollar i luften” till förväntansfull koncentration. Därifrån är jag redo att dyka in i texten.

Det verkar som att många översättare söker ett speciellt stämningsläge för att kunna närma sig texten de ska översätta. Madeleine Gustafsson beskriver det som att göra kringgående rörelser runt texten²⁴ och i ett citat av Werner Aspenström som ”stämningslösdriveri”.²⁵ Detta liknar det som inom psykoanalysen kallas fritt eller jämnt svävande uppmärksamhet.²⁶ Tanken är att terapeuten inte ska fastna på enstaka detaljer eftersom man då missar både helhetsbilden och en massa andra detaljer som i själva verket kan visa sig vara viktigare. Psykoterapeuten ska bara ta in allt klienten säger och låta det falla på plats av sig själv inombords, och vänta med analysen. I översättningsarbetet kan det kanske översättas till att genom att hålla jämn och djup koncentration på detaljerna, men utan att fastna, låta textens övergripande tema långsamt utveckla sig.

Walter Benjamin delar upp ett diktverk i ”meddelande” och något annat, ”ogripbart, hemlighetsfullt, ’konstnärligt’”²⁷. Madeleine Gustafsson är inne på samma spår när hon skriver att ”berättelsen, miljön, poesin, språket – det är lockbetet”.²⁸ De menar att det som verkligen är svårt att översätta, det väsentliga, är något undflyende som inte lockas fram av att dess språkkropp kläs om i ett annat språks ord, hur korrekta de än må vara. Benjamin menar rent av att en sak som kännetecknar en dålig översättning är att den bara översätter just textens ”meddelande”.²⁹

²⁴ Gustafsson, Madeleine. Hantverkets detaljer i Kleberg, Lars (red.) *Konsten att översätta, Föreläsningar 1998–2008*, Stockholm: Litterära översättarseminariet, Södertörns högskola, 2008, s. 70.

²⁵ Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser*, s. 317.

²⁶ Psykoanalys. *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/psykoanalys> (Hämtad 2019-10-26).

²⁷ Benjamin, Walter. Översättarens uppgift, övers. Lars Bjurman. I Kleberg, Lars (red.). *Med andra ord. Texter om litterär översättning*, Stockholm: Natur & Kultur, 2010, s. 134.

²⁸ Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser*, s. 320.

²⁹ Benjamin, Walter. Översättarens uppgift, s. 134.

Om olika sätt att översätta

Människans grundläggande behov av att förstå omvärlden torde vara en av drivkrafterna till att vilja översätta. Första steget är förstås att tillfredsställa behovet av att förstå texten rent språkligt. Det kanske finns en alldeles speciell text som man vill kunna läsa eller som man vill att andra ska kunna läsa. Martin Luther översatte Bibeln ”till tjänst för dem som inte kan åstadkomma något bättre själva”³⁰, men han skriver också att översättningen är ”hans testamente”³¹ vilket jag tolkar som att han gjorde den mycket för sin egen skull. Det kan vara en hel kultur man medvetet går in för att lära sig mer om. Som Kerstin Gustafsson uttrycker det: ”[att tolka omvärlden är] en mänsklig drift som styr allt vi gör, en sorts meningsskapande verksamhet som vi inte kan avhålla oss ifrån.”³²

Primo Levi har skrivit något som verkligen har gripit mig: ”a translator is the only one who truly reads a text, reads it in depth, in all its wrinkles”³³. Det är så jag känner när jag översätter. Inte att min läsning är bättre än någon annans, men att akten att översätta ger ett djup som ingen annan läsning, hur noggrann den än vore, skulle kunna ge mig. Är det helt enkelt ett begär att komma riktigt nära? Och vad är det i så fall jag vill komma nära? Primo Levi beskriver hur relationen mellan författare och översättare kan upplevas av författaren: ”Rarely does [... the author] remain indifferent toward the translator [...] who has jammed his nose and his fingers into his viscera [inälvor]”³⁴ och ur författarens synvinkel kan jag förstå att relationen till översättaren kan kännas personlig. Jag föreställer mig att det kan kännas som att skicka sitt barn på omskolningsläger för att det ska passa in i en annan kultur. Men i min roll som översättare är det ändå texten jag vill komma nära och författaren har betydligt mindre betydelse (vilket självklart kan göra processen än mer smärtsam för författaren).

Texter och översättningar beskrivs ofta som levande objekt, eller till och med som kroppar. Walter Benjamin skriver att allt som har en historia är levande, även en text³⁵ och Kerstin Gustafsson påpekar att texten är en gestalt som ”rör sig – framåt, får man förmoda. Den sägs löpa, flöda, flyga, flyta”.³⁶

³⁰ Luther, Martin. *Detta löfte gäller alla: företal till Bibeln. Samt Öppet brev om översättning*, övers. Christer Åsberg, Skellefteå: Artos, 2010, s. 12.

³¹ Ibid.

³² Gustafsson, Kerstin. Hur kommer texten till (oss)? i Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 75.

³³ Levi, Primo. *The Yale Review*, s. 6.

³⁴ Ibid.

³⁵ Benjamin, Walter. Översättarens uppgift. I Kleberg, Lars (red.). *Med andra ord*, s. 135.

³⁶ Gustafsson, Kerstin. Hur kommer texten till (oss)? I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 73.

Daniel Gustafsson och Maria Törnqvist skriver att översättaryrket ”traditionellt sett bygger på sträng disciplin och intellektuell skärpa”³⁷ och jag funderar lite på detta. Yrket kräver verkligen sträng disciplin och intellektuell skärpa, men driften att översätta sträcker sig mycket längre än så: till att tränga in bakom texten, i det som är outtalat men ändå kan vara starkt närvarande. Gustafsson och Törnqvist nämner att det finns en ”översättningserotisk tradition”³⁸, där erövring och penetration av texten är förekommande begrepp. Även Athena Farrokhzad och Svetlana Cârstea skriver om kärlek och makt i förhållande till översättning: ”Översättning börjar med begäret att älska.”³⁹ Här blir dock kärleken snart destruktiv: ”Översättning börjar med begäret att förstöra.”⁴⁰ I dikten nedan beskriver de översättning som en form av övergrepp och jag kan förstå hur man kan se det så. Översättaren borrar sig ju in i texten, vrider den och bänder den, och ger den sedan en ny, fast form i ett främmande språk. En form som alltid kommer att skilja sig från den ursprungliga.

En text i färd med att översättas
Är en öppen kropp på kirurgens brits.
Det är en kropp som sövts av översättaren.
Som sövts i syfte att ingripa.
/.../
En text i färd med att översättas
Är en öppen kropp på psykoanalytikerns divan.
Det är en kropp som hypnotiserats av översättaren.
Som hypnotiserats i syfte att få den att prata.⁴¹

Gustafsson och Törnqvist föreslår att översättarens önskan att sammansmälta med texten snarare är intim än erotisk och att processen blir ett växelspel där ”texten är både passiv och

³⁷ Gustafsson, Daniel & Törnqvist, Maria. Känna text: översättningens begär och litteraturens intima rum. *Med andra ord*, Nr 89, 2016, s. 5.

³⁸ *Ibid.*, s. 6.

³⁹ Cârstea, Svetlana & Farrokhzad, Athena. *Trado*, Stockholm: Albert Bonniers förlag & Lund: Rámus, 2016, s. 34.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 39.

⁴¹ *Ibid.*, s. 39f.

aktiv, översättaren både hängivet underordnad och i position att bruka våld”.⁴² De jämför relationen mellan översättare och författare med den mellan älskande. I båda fallen ligger en del av tjusningen just i att vara två objekt som inte är samma.

Är det möjligt att känna en text? Är det möjligt att känna en människa? Nej, det är det väl strängt taget inte. Det är knappt möjligt att känna sig själv, så hur ska man kunna förstå någon som finns utanför den egna kroppen? Hur skulle det då kunna vara möjligt att förstå en hel kultur? Eller en litterär text? Julia Kristeva har skrivit att ”främlingen är till sitt väsen en översättare”.⁴³ Är vi alla främlingar inför varandra är vi också alla översättare. Vi översätter oss själva varje gång vi försöker nå en annan människa genom att överföra en känsla eller tanke till den andre via språket. Tyngden som kan ligga i att försöka göra sig förstådd i det helt vardagliga och känna att man hela tiden hamnar lite bredvid, lite utanför den andre – den tyngden följer med och mångdubblas i översättningspraktiken.

*

Vid en av träffarna ungefär mitt i utbildningen på Valand fick vi en uppgift av gästföreläsaren Athena Farrokhzad. Med utgångspunkt i en sammanställning av citat hade vi diskuterat olika sätt att se på översättning. Jag fastnade särskilt för Primo Levis beskrivning att ”the joys and labors of translating are to those of creative writing as those of grandparents to those of parents.”⁴⁴ Athena gav oss en kort stund att formulera en reaktion på det vi pratat om och min respons blev så här:

Reaktion på Primo Levi

Jag är en textfarmor. Jag känner texten väl, dess underbarhet, dess klokhet och unikheter. Kärleken är djup och självklar.

Jag är en textfarmor. När texten bråkar, vägrar, slåss får jag inte forma och korrigera. Farmor bestämmer. Jag måste släppa taget. Inte värdera, inte förändra. Bara var följsam.

⁴² Gustafsson & Törnqvist. *Med andra ord*, s. 6f.

⁴³ Julia Kristeva. Citerad i Cârsteian, Svetlana & Farrokhzad, Athena. *Trado*, s. 28.

⁴⁴ Levi, Primo. *The Yale Review*, s. 6.

Jag är en textfarmor. Jag känner texten bäst. Dess dagars upphov *skrev* ju bara. Jag *förstår*.
Jag vet bäst. Jag får bara inte berätta det för någon.

Min uppgift som översättare är alltså att förstå texten, respektera dess egenheter och ge den en dräkt som hjälper den ut i världen i en ny språklig omgivning. Det handlar inte om blind kärlek till verk eller författare. Det handlar mer om att kunna stå tillbaka och förstå att det inte är jag som bestämmer här.

*

Rädslan att göra fel kan vara förlamande. John Swedenmark påpekar vikten av ”tryggheten som yrkesideal. Eller snarare *ängslighet* som någonting att undvika och bekämpa”.⁴⁵ En speciell sorts ängslighet är att förklara för mycket, som jag redan har diskuterat angående ”översättarens anmärkning” på s. 3. Jerzy Jarniewicz skriver om ”horror vacui”, att översättaren är skräckslagen inför tanken att något ska gå förlorat på vägen till översatt text.⁴⁶ Han har gjort iakttagelsen att de flesta översättningar från engelska till polska är längre än originalet och påpekar att det delvis kan ha med tekniska skillnader i de två språken att göra, men hans tes är att en översättning måste bli längre än sin källtext för att få kunna förklara sådant som är okänt i målspråket. Jag tror att han har rätt till viss del, men att man måste vara uppmärksam på att inte överförklara och framför allt att man ska ”lämna tomrummen omkring orden i fred”,⁴⁷ som Kerstin Gustafsson skriver. Jag tror att mellanrummen och tystnaden är viktiga komponenter i en text, och jag tror att de också ska översättas. Kanske flyttas för att passa målspråket bättre, men det som är osagt eller antytt ska lämnas så. Gayatri Spivak uttrycker det till och med som: ”the obligation for the translator to be able to juggle the rhetorical silences in the two languages”.⁴⁸ Dock tycker jag att Jarniewicz för fram en intressant tanke när han jämför texter med andra konstnärliga verk som inte är fullbordade förrän de betraktas eller hörs eller läses. Han menar att för en översatt text är det översättaren som har fullbordat originaltexten och på så vis ”stängt” den för vidare utveckling. Läsare av översättningen fullbordar i sin tur det

⁴⁵ Swedenmark, John. Ur egen fatabur. I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 185.

⁴⁶ Jarniewicz, Jerzy. Horror vacui, or the Poetics of Excess in Literary Translation. I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 169.

⁴⁷ Gustafsson, Kerstin. Hur kommer texten till (oss)? I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 76.

⁴⁸ Spivak, Gayatri Chakravorty. The Politics of Translation. I Venuti, Lawrence (red.). *The Translation Studies Reader*, s. 326.

översatta verket, men då sker det en utveckling av översättningen, inte av originalet.⁴⁹ Ett gott skäl till att översättningar behöver göras om och om igen.

Innan jag började översätta *The Drought* hade jag aldrig kunnat föreställa mig att jag skulle förstå en bok som jag redan hade läst ett par gånger så mycket bättre av att översätta den. Flera skribenter i *Konsten att översätta* poängterar att varje översättning är en djupläsning.⁵⁰ Under arbetet med översättningen av *The Drought* har jag verkligen förstått vilken extrem form av närläsning översättning är. Vissa saker som jag inte riktigt förstod vid tidigare läsningar har jag uppenbarligen bara glidit förbi utan att riktigt vara medveten om det och likadant har det varit med avsnitt som jag har uppfattat som obehagliga. Dessa blinda fläckar i min tidigare läsning måste också ha påverkat hela min upplevelse och förståelse av boken. Det är nästan så att jag är rädd för att nöjesläsa nu, när jag inser hur mycket man missar. Madeleine Gustafsson skriver: ”också när jag förstår blir alltsammans mer omedelbart begripligt på svenska, verkligare”.⁵¹

⁴⁹ Jarniewicz, Jerzy. Horror vacui, or the Poetics of Excess in Literary Translation. I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 171f.

⁵⁰ Se bland annat Kristoffer Leandoer, s. 102 och Barbara Lönnkvist, s. 153.

⁵¹ Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser*, s. 337.

Översätta långsamt eller snabbt

Barnet: ”Skriver du om hela boken på svenska FÖR HAND?? Varför skriver du inte på datorn?”

Jag: ”Det gör jag sedan. Jag skriver den en gång till på dator sedan.”

Barnet: *Medlidsam blick*

Jag: *Vill att han ska förstå* ”Men alltså, det tar tid. Det är tänkandet som tar tid, inte skrivandet.”

Barnet: ”Du kan väl tänka och skriva samtidigt.”

Ungefär mitt i översättarutbildningen blev jag sjuk och sängliggande i nästan två veckor. Under en stor del av den tiden var det mest ansträngande jag orkade göra att lyssna på poddar och framför allt fastnade jag för podden *Nördic Knitting*. Det var hemtrevligt och tryggt och jag kände mig omsvept av mjuk ull upp till nästippen. Varje avsnitt började med presentationen ”Nördic Knitting. En podcast om långsam och krånglig stickning”. Det där slog an en ton djupt inne i mig. Långsam och krånglig. Jag är långsam och krånglig. Jag vill jobba långsamt och krångligt. Jag vill jobba med långsamma och krångliga saker. I detta känner jag mig besläktad med Gunnar Ekelöf som har skrivit: ”Jag är för min del inte någon slukare, utan en smältare, av böcker.”⁵²

Mina första översättningsförsök skrevs ner för hand och så har det i stort sett fortsatt. Krångliga meningar får expandera, med listor på betydelsevariationer och grammatiska funderingar som kan fylla A4-sidor, innan allt till slut komprimeras till en mening igen som prydligt präntas ner i ett kollegieblock. Långsamt och krångligt. Det händer fascinerande mycket med orden på vägen mellan hjärna och hand, vissa formuleringar bygger om sig själva på ett autonomt och självklart sätt. Det är som att tanken klarnar genom att pressas genom pennan. När ett kapitel är färdigöversatt skriver jag det i sin helhet på dator. Detta blir samtidigt en andra genomläsning som går snabbare och jag ser andra saker. Sammanhangen blir tydligare och krångligheter kan ha bearbetats i det undermedvetna utan att jag märkt det och nya lösningar landar i dokumentet utan att jag behöver fundera så mycket.

Hade påstått att jag måste skriva för hand när jag översätter, så nu var jag förstås tvungen att översätta direkt på dator. Gick bättre än väntat. Gick snabbare. Beror nog delvis på att

⁵² Ekelöf, Gunnar. Brev till BLM:s redaktion 1941. Citerad i Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser*, s. 172.

jag är tryggare i det jag gör nu. Hade ändrat mer på meningsbyggnaden, vilket nog hade med hastigheten att göra. Detta blev inte bra.

(Processdagboken, mars 2019)

När jag läser det här nu ett halvår senare förstår jag inte själv vad jag menar. Vad var det som inte blev bra? Som jag minns det fick jag ungefär samma typ av kommentarer vid textsamtalet som jag brukar få, så skillnaden kan inte ha varit alltför dramatisk. Men känslan var uppenbarligen inte bra. Det kändes nog som att jag hade hafsat och slarvat mig igenom texten, som att jag hade hoppat över ett viktigt mellansteg i översättningsprocessen. Madeleine Gustafsson beskriver det steget så här: ”först måste jag bryta ner källtexten till något slags mellantillstånd, ett slags språklig gröt, på svenska, ännu ostrukturerad, med öppna val och varianter – av den bygger jag sen upp en ny text.”⁵³ Språklig gröt. Ja, kanske. Att släppa in texten in i sig, och sedan spotta ut den med andra språkläder. Precis likadan men helt annorlunda.

Konflikten mellan att göra perfekt och att göra klart ... I början av sommaren kunde jag sitta med en mening en hel dag och vrida och vända. Nu måste jag komma framåt i boken och jobbar snabbare. Blir det så mycket sämre? Vad är bra nog? (Processdagboken, 13 augusti 2018)

Jag vill helst inte släppa en mening innan jag känner i kroppen att det blir rätt. ”Det är något som skaver” – detta modeuttryck. Det smyger sig in i min vokabulär, jag kan inte värja mig. Jag ransonerar. Får lov att använda det när jag har en sten i skon. Och när en översättning känns fel. När det är något som irriterar, gnager, gör lite ont i språkkroppen. Jag vill inte släppa en text innan den har slutat skava. Det är som att gå till jobbet med felknäppt blus. Ingen ser min blus om jag har knäppt rätt. Alla ser om det blev fel. Den sneda kragen skaver i nacken. Det är kallt på magen, precis nere vid byxlinningen där en liten bit hud har blottats. Obekvämt och pinsamt. Jag vill inte lämna en text ifrån mig när den känns obekvämt och pinsamt. Jag vill inte blotta mig själv och min okunskap. Jag är ju den allvetande översättaren! Och osynlig. Om jag ska synas i min översättning ska det inte vara för att jag har gjort ett misstag.

⁵³ Gustafsson, Madeleine, *Påminnelser*, s. 312.

Finns det översättningar som vinner på att göras snabbare? Processdagboken 12 september 2018: ”Är det bra att översätta dialog snabbare än annan text? Det känns som om det blir ett mer naturligt flyt då, men stämmer det?” Och i processdagboken april 2019:

Översätter halva ”Do-Over” av Curtis Sittenfeld. Mycket dialog, svårt på ett helt annat vis. Förhåller mig mycket friare till den här texten, för att få ett ledigt flyt även på svenska. Svårare att bestämma sig för vad som är rätt. Med Ballard kan jag gmeta på tills jag till slut känner att det sitter. Kanske behöver gmeta lika mycket med Sittenfeld? Mycket tråkigare.

Under i stort sett hela den tvååriga översättarutbildningen har jag jobbat med samma text, *The Drought*, men våren 2018 bestämde jag mig för att prova att översätta en nyskriven novell med mer dialog. Det var otroligt svårt att ställa om till en annan typ av text när jag redan var så absorberad av *The Drought*. Jag tror att novellen, ”Do-Over”, kändes mer platt och ointressant än den egentligen förtjänade därför att jag letade efter – och sedan saknade – allt det där jag tycker att jag hittar under ytan i *The Drought*, både språkligt och innehållsmässigt. Min upplevelse är att jag har texten i *The Drought* inom mig, och när jag känner efter är det inte bara berättelsen i sig som finns där, utan den faktiska texten. Språket, rytmen, orden rör sig som ett levande väsen och pyser liksom ut genom porerna. Den ligger som en hinna över ansiktet och händerna och filtrerar det jag skriver så att den som skriver inte riktigt är jag. Eller det är jag med andra kläder på mig. Och annan hud. ”En tillvaro i skarven mellan språkvärldar [...] där översättaren blir den hud och det kroppsminne genom vilket texten filtreras och föds på nytt.”⁵⁴ Det är idealtillståndet; det är där jag vill vara när jag översätter.

⁵⁴ Gustafsson, Daniel & Törnqvist, Maria. *Med andra ord*, s. 7.

Varning för förvanskning

Nu börjar jag känna mig nära texten, jag kanske rent av har ”blivit texten”. Men den där översättaren med anmärkningar (som är släkt med Nabokov och som har flyttat in i mitt huvud nu) petar mig alltmer enträget i pannan och vill ha uppmärksamhet. Nu är det något som skaver igen. Men om Nabokov förmodligen skulle ha synpunkter på att jag inte översätter tillräckligt ordagrant, så är det något annat som stör nu. Vid ett seminarium på Valand den 5 oktober 2019 får jag några ledtrådar. Seminariet leds av Jennifer Hayashida som är doktorand i Litterär gestaltning. Hon driver ett forskningsprojekt som bland annat ska synliggöra ”the translator as a racialized, classed, and gendered political subject – not the liberal postracial technician of our collective literary imagination”.⁵⁵ Just det. Hur gärna jag än skulle vilja vara en ”liberal postracial technician” i mitt översättande, så påverkar mina fördomar och personliga preferenser mitt skrivande. Ju mer automatiskt jag låter översättandet bli, desto svårare blir det förmodligen att genomskåda onödiga normaliseringar.

Lawrence Venuti fortsätter kritiken mot att översättaren ska vara osynlig där Nabokov slutade, men med lite andra argument. Han menar att om texten flyter så smidigt att läsaren inte märker att det är en översättning, så innebär det förmodligen att texten är kraftigt anpassad för målspråkspubliken, och att detta i sin tur innebär att översättaren har gjort förändringar i texten som inte stämmer med författarens intentioner. Venuti utgår i sitt resonemang från Friedrich Schleiermacher som redan 1813 propagerade mot att normalisera. Schleiermacher menade att det i princip finns två sätt att ta sig an ett översättningsarbete: att föra författaren mot läsaren eller att föra läsaren mot författaren.⁵⁶ Enligt honom är det riktiga tillvägagångssättet att föra läsaren mot författaren, det vill säga att låta källtexten lysa igenom i måltextern även om det innebär att språket blir främmande, och att detta främmandegörande är en del av poängen med att översätta. Gayatri Chakravorty Spivak är inne på samma tankegång då hon menar att översättningar från olika språk inte får normaliseras till ett gemensamt ”translate” som får till exempel texter av en kvinna från Palestina att likna och kännas likadant som det som skrivits av en man från Taiwan.⁵⁷ Venuti går så långt att han pratar om att översättning kan bli ”etnocentriskt våld”. Det är värt att notera här att både Nabokov och Venuti var respektive är

⁵⁵ Hayashida, Jennifer. Om Jennifer Hayashida. *Göteborgs universitet Akademin Valand*, 2019 <https://akademinvaland.gu.se/Kontakta-oss/personal?userId=xhayaj> (Hämtad 2019-10-24).

⁵⁶ Schleiermacher, Friedrich. Om de olika metoderna att översätta, övers. Lars Bjurman. I Kleberg, Lars (red.). *Med andra ord*, s. 119.

⁵⁷ Spivak, Gayatri Chakravorty i Venuti, Lawrence (red.). *The Translation Studies Reader*, s. 315.

verksamma som översättare till engelska i USA, där översatt litteratur inte är lika vanlig som den är i Sverige och där läsaren kan förväntas vara mer ovan vid och därmed skeptisk till texter som speglar ett annat språk.

Vem är det som bestämmer vad som ska översättas och varför? Bogdan Ghiu skriver:

Bara kulturer som tar sig själva på allvar översätter. De andra, de subalternerna kulturerna, de besegrade, de kuvade, de oädla [...] de översatta och de som inte översätter, talar redan på härskarens språk.⁵⁸

När Venuti använder termen etnocentriskt våld vänder han sig i första hand mot det som händer med en text när den översätts till engelska i ”the hegemonic English-language nations and the unequal cultural exchanges in which they engage their global others”.⁵⁹ Men även svenska är ett kolonialt språk. De första böckerna på samiska kom ut i början av 1600-talet, i form av bland annat en (översatt) psalmbok, Luthers (översatta) katekes och en ABC-bok. Alla utgivna på initiativ av svenskar och ytterst efter ett politiskt beslut av Karl IX för att stärka Sveriges ställning i norr.⁶⁰ Valet att översätta en viss text och ”the way it is published, reviewed and taught – all these conditions permit translations to be called a cultural political practice”⁶¹, som Venuti uttrycker det. Det är värt att tänka på även när man som översättare eller utgivare inte har en uttalad eller ens medveten politisk agenda.

⁵⁸ Ghiu, Bogdan. Citerad i Cârsteian, Svetlana & Farrokhzad, Athena. *Trado*, s. 27.

⁵⁹ Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London: Routledge, 2004, s. 20.

⁶⁰ Samiskt informationscentrum. Kyrkan först med böcker på samiska. *Samer. Sápmi Sábmie Sábmie Saepmie*, <http://www.samer.se/2717> (Hämtad 2019-10-26).

⁶¹ Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, s. 19.

Tyngden i varje enskilt ord

Madeleine Gustafsson skriver om svenska ords siktdjup, att de har en större konkretion än i franskan, som var det språk hon började skriva på⁶². Det finns säkert en sådan skillnad mellan svenska och franska, men jag upplever att man också blir mycket mer medveten om siktdjupet i vilket främmande språk som helst som man förstår. Hur väl jag än känner till en viss engelsk liknelse så finns ändå den bokstavliga betydelsen med på ett mycket mer medvetet plan än när det gäller svenska liknelser. Eller för att ta ett tydligt exempel från danskan: En sådan där söt liten hjälmössa som nyfödda ofta bär heter ”djävlehue” på danska. Jag hoppade högt när jag hörde det första gången och jag tror aldrig att jag kommer att vänja mig. Om jag någon gång får översätta en dansk text där en ”djävlehue” figurerar är jag rädd för att jag kan komma att ha svårt att skaka av mig djävulskonnotationen och att jag verkligen kommer att få anstränga mig för att den känslan inte ska spilla över på barnet som bär mössan. Detta är ändå ett tydligt exempel, där översättaren genast förstår att vara på sin vakt och inte låta känslorna styra översättningen fel. Det måste finnas oändligt många ord (kanske alla?) i ett källspråk som av olika anledningar väcker andra associationer för översättaren än vad de gör för någon som lever i källspråskulturen, så att känslorna liksom hela tiden ligger lite på sned över källtexten. Så inte nog med att man inte kan lita på känslorna i kroppen när man översätter, man kan inte lita på känslorna i huvudet heller.

*

För att verkligen förstå hur en översättning kan förändras med bara några få ord fick jag hjälp av ett perspektivskifte. Forskare vid Oxford Comparative Criticism and Translation Studies Centre vid Oxfords universitet har i samarbete med forskare över hela världen ett projekt som de kallar ”The Prismatic Jane Eyre Project”.⁶³ Projektets frågeställningar är: ”What sort of existence does a novel have across languages? How much is *Jane Eyre* really made of

⁶² Gustafsson, Madeleine. *Påmimmelser*. s. 15f.

⁶³ Oxford Comparative Criticism & Translation. Many Janes: Jana Eyrová, Джейн Еър, اير جين, Gianna Eyre, 简·爱, Jeanne Eyre ... *An Experiment in the Study of Translations: Prismatic Jane Eyre*, 2019. <https://prismaticjaneeyre.org/>. (Hämtad 2019-10-24).

English?”⁶⁴ och de ska undersöka detta genom att samla ihop en katalog med samtliga översättningar av *Jane Eyre* som finns i världen och göra studier av vad som har förlorats eller tillkommit i översättningen till andra språk och kulturer. *Jane Eyre* har översatts till ungefär 60 språk och finns i minst 593 olika översättningar, så det finns ett stort material att arbeta med.

Projektet är ganska nytt, det påbörjades 2019. Hittills har man förutom att inventera antalet översättningar bland annat gjort en sammanställning av hur bokens titel skiljer sig i olika upplagor. Ett åskådligt exempel på hur översättningarna kan skilja sig åt mellan olika språk visas i en jämförelse av meningen ”Reader, I married him”.⁶⁵ Att Charlotte Brontë valde en så aktiv formulering istället för en mer passiv tycker jag visar att hon vill markera att Jane är ett aktivt subjekt i relationen. De här fyra korta orden rymmer mycket information om synen på män och kvinnor och synen på äktenskap. I Gun-Britt Sandströms svenska översättning från 1999 står det: ”Läsare, jag gifte mig med honom”.⁶⁶

I en artikel i *The Conversation* ger Matthew Reynolds två exempel på översättningar och hur de skulle låta om de översattes tillbaka till engelska:

- 1) ”Reader, we got married”⁶⁷ (från en slovensk översättning)
- 2) ”Reader, he married me”⁶⁸ (från de persiska översättningarna).

Båda översättningarna uttrycker samma sak, nämligen att Jane och mr Rochester gifte sig, men betydelseskilnaden är ändå enorm. Man kan fundera över varför det inte är samma subjekt i fraserna ovan som det är i källtexten. Det är kanske uttryckt på slovenska och persiska på de enda sätten som man kan uttrycka ”jag gifte mig med honom”, men om det inte är så, vad är det då som gör att det står just så här? Antingen det är ett medvetet eller ett omedvetet val av översättaren att tona ner Janes självständighet, så säger det mycket om målspråkskulturen. I förhållande till mitt eget översättande tycker jag att det ger en tydlig bild av hur olika tankefigurer kan vara antingen så inarbetade eller så känsliga att de riskerar att normaliseras för att passa in i målkulturen och att det är något att vara på sin vakt emot.

⁶⁴ Oxford Comparative Criticism & Translation. Close Reading. *An Experiment in the Study of Translations : Prismatic Jane Eyre*, 2019. <https://prismaticjaneeyre.org/>. (Hämtad 2019-10-24).

⁶⁵ Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*, London: Virago Press, 1990 (1847), s. 448.

⁶⁶ Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*, övers. Gun-Britt Sundström, Stockholm: Albert Bonniers förlag. 1999.

⁶⁷ Reynolds, Matthew. Jane Eyre translated: 57 languages show how different cultures interpret Charlotte Brontë’s classic novel. *The Conversation*, 2019. <https://theconversation.com/jane-eyre-translated-57-languages-show-how-different-cultures-interpret-charlotte-brontes-classic-novel-124128>. (Hämtad 2019-10-25).

⁶⁸ Ibid.

Dessa skilda tolkningar sätter också fingret på det som Walter Benjamin kallar ett verks ”överlevnad”.⁶⁹ När en text är färdigskriven hålls den vid liv genom att översättas och med hjälp av den översättningen fortsätta spridas. Benjamin menar att originalet förändras och till och med eftermognar i översättningen, genom att ”nya inneboende tendenser kan träda fram i det redan formade”.⁷⁰ Det skulle i så fall betyda att Jane Eyre inte är så mycket gjord av engelska, utan av en inneboende berättelse.

*

Det kan också hända att ord har haft en betydelseglidning som gör dem knepiga att översätta. Redan i första meningen på första sidan i *The Drought* mötte jag ett sådant:

At noon, when Dr Charles Ransom moored his houseboat in the entrance to the river, he saw Quilter, the idiot son of the old woman who lived in the ramshackle barge outside the yacht basin.⁷¹

Hur skulle jag översätta ”idiot”? Jag visste att ordets betydelse har förändrats på svenska under 1900-talet, men inte exakt när, och jag visste inte om det hade haft samma betydelseglidning på engelska. I Svenska Akademiens ordbok, där bandet ”Hyde–Instruktör” trycktes 1933, har ordet tre moment som speglar dess betydelseutveckling:

- Betydelse 1: ”(†) olärd l. ostuderad person; lekman.”⁷²
- Betydelse 2: ”i sht *psykiatr.* person med abnormt svaga förståndsgåvor l. själsförnödenheter; i högre grad sinnesslö person.”⁷³
- Betydelse 3: ”(vard.) ytterligt enfaldig o. omdömeslös person, dummerjöns, fårskalle.”⁷⁴

Det visar sig att Oxford English Dictionary redovisar samma betydelseutveckling: från att ha angett en person som inte har studerat har betydelsen förts över till att bli en psykiatrisk term

⁶⁹ Benjamin, Walter. Översättarens uppgift. I Kleberg, Lars (red.). *Med andra ord*, s. 136.

⁷⁰ Benjamin, Walter. Översättarens uppgift, s. 138.

⁷¹ Ballard, J. G. *The Drought*, s. 3.

⁷² Idiot. *Ordbok över svenska språket*, Gleerupska univ.-bokh. [distributör], Lund, 1893-.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

och sedan glidit över till att bli ett invektiv.⁷⁵ Det betyder alltså att när Ballard skrev *The Drought* i början av 1960-talet kunde ”idiot” vara ett tämligen neutralt sätt att benämna en utvecklingsstörd person. Betydelsen ”dumskalle” var dock också levande, så även om Ballard menade att Quilter var utvecklingsstörd och inget annat, så hade ordet en bibetydelse som förstås färgade läsningen även för samtida läsare. Jag funderar mycket på vilket ord som skulle kunna ge samma känsla för svenskspråkiga läsare år 2019 som ”idiot” gav för engelskspråkiga 1965. Det får inte vara stötande för våra öron (som ”idiot” skulle vara), men det får inte heller vara ett ord som skulle låta anakronistiskt. Tills vidare har jag valt att översätta ”the idiot son” med ”den utvecklingsstörde sonen”. ”Utvecklingsstörd” var det mest neutrala uttryck jag kunde hitta som beskriver vad Quilter faktiskt är. Det poängteras i boken att han visserligen inte är som andra, men att ”Despite his deformed skull and Caliban-like appearance, there was nothing stupid about Quilter”⁷⁶ och jag kan därför inte använda ord som skulle signalera dumhet.

⁷⁵ Idiot. Murray, James A. H. & Burchfield, Robert William (red.), *The Oxford English dictionary: being a corrected reissue with an introduction, supplement and bibliography of A new English dictionary on historical principles ...*, Clarendon, Oxford, 1933-1986.

⁷⁶ Ballard, J. G. *The Drought*, s. 7.

Därför översätter jag

I den här essän har jag försökt resonera med mig själv och andra som har skrivit om översättning för att komma fram till ett eget förhållningssätt till översättningspraktiken. Jag har närläst, tuggat och svalt, texter om olika förhållningssätt och olika teorier. Precis som vid översättning har texterna blivit ett med mig och de kommer alltid att finnas med mig. ”Var inte ängslig i din yrkesroll”, skriver John Swedenmark.⁷⁷ Det är en uppmaning som tål att minnas när prestationsångesten slår till. Alla konkreta detaljer i texten som kan missförstås, ofrånkomliga språkliga missar och alla känslor jag kommer att investera. Vem är jag att tolka? Svaret måste vara att jag har samma rätt att tolka som Julia Kristevas främling⁷⁸ har att översätta. Främlingen måste översätta för att kunna leva i den främmande miljön. Om inte för någon annans skull så för sin egen. Översättaren översätter för att förstå den främmande miljön, och för att göra den tillgänglig för andra. När ängsligheten slår till ska jag luta mig mot Martin Luther en stund:

Ska det mästras vill jag göra det själv. Och om jag själv inte gör det, så får man lov att lämna mitt översättande i fred, och vederbörande må göra vad han vill för egen räkning och ha en god dag därtill.⁷⁹

Så underbart oängsligt! Men jag är förstas ingen Martin Luther och måste hitta min yrkesmässiga trygghet på en lite lägre nivå. Från det oreflekterade synsättet jag hade innan jag gick översättarutbildningen att ”man känner ju om det blir fel” känns det ändå som att jag har fått en betydligt stabilare grund att stå på.

Jag tror inte att jag har läst en enda text om översättning som inte på något sätt handlar om känslor. Många har berört översättarens egna känslor, använda som ett verktyg för att tolka källtexten, andra om starka känslor inför texter man har översatt eller reaktioner man har fått på det man översatt. Jämfört med andra ämnen jag har läst på universitetsnivå är det här oerhört slående. Det har varit befriande att inse att känslorna inte bara *får* vara med när man översätter, utan att de också kan vara ett ovärderligt hjälpmedel som *bör* användas. Men även om översättande är känslostyrt på många sätt, så är det knappast magiskt. Det hemliga knepet verkar

⁷⁷ Swedenmark, John. Ur egen fatatur. I Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta*, s. 185.

⁷⁸ ”Främlingen är till sitt väsen en översättare”. Julia Kristeva. Citerad i Cârsteian, Svetlana & Farrokhzad, Athena. *Trado*, s. 28.

⁷⁹ Luther, Martin. *Detta löfte gäller alla: företal till Bibeln*, s. 19.

vara att ha koll på allt: faktakunskaper och ordförråd, egna känslor och erfarenheter, kropp och sinne. Att inte vara ängslig men inte heller få hybris. Att kunna balansera många tankar – och känslor! – i huvudet samtidigt. Då kan arbetet bli långsamt och krångligt, precis som jag vill ha det.

Källförteckning

- Andersson, Erik. *Dag ut och dag in med en dag i Dublin*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2012
- Ballard, James Graham. *The Drought*, London: Fourth Estate, 2014 (1965)
- Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*, London: Virago Press, 1990 (1847)
- Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*, övers. Gun-Britt Sundström, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1999
- Cârsteian, Svetlana & Farrokhzad, Athena. *Trado*, Stockholm: Albert Bonniers förlag & Lund: Rámus, 2016
- Falk, Hjalmar. J.G. Ballard – antropocens apokalyptiker. *Ord & Bild*, Nr 1, 2019: 88-92
- Gustafsson, Daniel & Törnqvist, Maria. Känna text: översättningens begär och litteraturens intima rum. *Med andra ord*, Nr 89, 2016: 4-10
- Fröding, Gustaf. Nya dikter / Idealism och realism. *Projekt Runeberg*, 2012. <http://runeberg.org/gfnyadik/32.html> (hämtad 2019-12-01)
- Gustafsson, Madeleine. *Påminnelser. Om böcker, människor och ord*, Göteborg: Bokförlaget Daidalos, 2016
- Hayashida, Jennifer. Om Jennifer Hayashida. *Göteborgs universitet Akademin Valand*, 2019 <https://akademinvaland.gu.se/Kontakta-oss/personal?userId=xhayaj> (Hämtad 2019-10-24)
- Hjärnfonden. Hjärnan i magen. *Nyheter*, 2017-01-30. <https://www.hjarnfonden.se/2017/01/hjarnan-i-magen/> (hämtad 2019-11-28)
- Idiot. *Ordbok över svenska språket*, Gleerupska univ.-bokh. [distributör], Lund, 1893-
- Idiot. Murray, James A. H. & Burchfield, Robert William (red.), *The Oxford English dictionary: being a corrected reissue with an introduction, supplement and bibliography of A new English dictionary on historical principles ...*, Clarendon, Oxford, 1933-1986
- Kleberg, Lars (red.). *Konsten att översätta. Föreläsningar 1998–2008*, Stockholm: Litterära översättarseminariet, Södertörns högskola, 2008
- Kleberg, Lars (red.). *Med andra ord. Texter om litterär översättning*, Stockholm: Natur & Kultur, 2010
- Lagercrantz, Olof. *Om konsten att läsa och skriva*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1989
- Levi, Primo. To translate and be translated, övers. Anthony Shugaar. *The Yale Review*, Vol. 103, nr 3, 2015: 1-6

- Luther, Martin. *Detta löfte gäller alla: företal till Bibeln. Samt Öppet brev om översättning*, övers. Christer Åsberg, Skellefteå: Artos, 2010
- Maier, Carol. Kroppen som översättare: inblickar i inblandning (Stycken 1994–2004), övers. Matilda Södergran. *Kritiker*, Nr 49/50, 2019: 38–52
- Merriam-Webster. Word of the Day: April 4, 2008. Gild the lily. 2008. <https://www.merriam-webster.com/word-of-the-day/gild%20the%20lily-2008-04-04> (Hämtad 2019-10-20)
- National Drought Mitigation Center. The Dust Bowl. University of Nebraska. 2019 <https://drought.unl.edu/dustbowl/Home.aspx> (Hämtad 2019-10-18)
- Oxford Comparative Criticism & Translation. Close Reading. *An Experiment in the Study of Translations : Prismatic Jane Eyre*, 2019. <https://prismaticjaneeyre.org/>. (Hämtad 2019-10-24)
- Oxford Comparative Criticism & Translation. Many Janes: Jana Eyrová, Джейн Еър, ايرجين , Gianna Eyre, 简·爱, Jeanne Eyre ... *An Experiment in the Study of Translations: Prismatic Jane Eyre*, 2019. <https://prismaticjaneeyre.org/>. (Hämtad 2019-10-24)
- Psykoanalys. *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/psykoanalys> (Hämtad 2019-10-26)
- Reynolds, Matthew. Jane Eyre translated: 57 languages show how different cultures interpret Charlotte Brontë's classic novel. *The Conversation*, 2019. <https://theconversation.com/jane-eyre-translated-57-languages-show-how-different-cultures-interpret-charlotte-brontes-classic-novel-124128>. (Hämtad 2019-10-25)
- Shakespeare, William. *King John*, 1994. <https://www.gutenberg.org/ebooks/100> (Hämtad 2019-10-20)
- Shakespeare, William. Konung Johan. *Shakespeares dramatiska arbeten*, övers. Carl August Hagberg, Vol. 2, 1861. <http://runeberg.org/hagberg/b/0203.html> (Hämtad 2019-10-20)
- Shakespeare, William. *The Tempest*, Oxford: Oxford University Press, 1998
- SMHI. Sommaren 2018 - Extremt varm och solig. 2018. <https://www.smhi.se/klimat/klimatet-da-och-nu/arets-vader/sommaren-2018-extremt-varm-och-solig-1.138134> (Hämtad 2019-10-14)
- Venuti, Lawrence (red.). *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, 2004
- Venuti, Lawrence, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London: Routledge, 2004